

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

16163

DALSLAND

Råggård

25/6 1943

Aronsson, Maria, 1943

Svar på ULMA:s frågelista M 82 Matordning och
bordsseder

24 bl.4:o

16163

1
Ivar Liew Landsmålsarkivets fråge-
lista N. 82.

Matordning och Bords seder

Matordning

På bondgårdar åt man vin-
tertiden tre mål om dagen.
Morgonmål middagsmål och
kväll. På torp och smålärren
där mor och barn oftast voro ensam-
ma om dagarna åt man när man
blev hungrig. Tiden mellan målti-
derna kallades "betē", eller "öktē".
Blev betēt långt kunde man få

ett litet mellanmål att vänta med. Isynnerhet barnen blevo ofta hungriga mellan målen, så att de fingo en skiva bröd att vänta med.

Jag skall nu beskriva matordningen på en bondgård året 1885. I gården fanns tre män och 3 kvinnor alla vuxna. Där föddes två hästar och ungefär 14 nötkreatur samt 6 par får samt svin och smådjur.

Tiden närmast efter jul då dagen var kortast gick "piggen" uppk. halv sex och gjorde eld i spisen och satte på en stor gryta

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

vari skulle kokas åt korna, torkad
 kålblast eller klöver som skulle
 blandas i deras sörpor till morgon.
 Vid sidan av grytan sattes kaffe-
 kitteln ner. Under tiden stod
 folket upp och klädde sig. Så
 gingo de kaffe och en skiva
 bröd varefter de tände lyktor-
 na och gingo männen till stab-
 let och kvinnorna till fähuset.
 När de kommo därifrån vid mid-
 tiden gingo de morgonmålet
 det kallades inte frukost utan
 man sa att man "ät morra". Då
 lades till var och en en fjärde-
 dels kaka tjockt rågbröd "en ka-
ka

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943

DLS. RÄGGÅRD

Fgl. M 82

"Lefjälning", och på derina lades
 en knivsudd smör och möjligen
 en bit pannkaka eller en ski-
 va ost eller mesost, och så sur
 mjölk s. k. Fälmjölk. Var det
 ost pannkaka eller kanske en
 korvbit från brödet drogs smöret
 in. Det kunde ju säljas. Var det
 någon som inte åt upp vad
 som tilldelats honom lades det
 ner i bordslådan vid hans plats
 och nästa gång lades det upp vid
 hans fat från bordet. Till middag
 som äts vid kvällen fick man
 kokt oskalad potatis och en bit
 sill samt sur mjölk och tunnt

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943

DLS. RÄGGÅRD

Fgl. M 82

havrebröd Till kvällsmat som äts
 vid 8-tiden fick man välling
 av skummad mjölk och "skrä-
 matet", havremjöl och tunt
 havrebröd. Skrämatet var sådant
 mjöl där havren fått gå genom
 kvarnen då den var ständigt
 så att den endast klämt havre-
 kornen så att skalen och mörger
 skildes. Så blåstes skalen ut på
 blåsmaskin och mörger mals
 fint till vällingmjöl. Till den-
 na äts också tunt havrebröd.

Detta brukade man söndersmala
 (sylla) i vällingen (vällingesäll).
 Så gjorde man även med den

sura Lätmjölken. Detta kallades
"mjälkesäl". När männen "lösade
otta" gingo de ofta upp klockan 2
a 3 f.m. och gingo då genast till bogen.
Då kunde hända, att far gav dem
en sepp, innan de gingo ut. Så
efter ett par timmar fingo de
kamma in och få "öttebete", som
bestod av kaffe och smörgås. Sedan
gingo de målmålen som vanligt.
När våren kom och folket
skulle ut och hacka ökades mål-
lederna med ett mål. Då fick
man frukost vid 7 tiden och da-
gel kl 11. Frukost var som det
vanliga morgonmålet och till

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943

DLS. RÄGGÅRD

Fgl. M 82

dagel fick man gröt kokad av
sammalet rågmjöl och vatten.

Till grötdopp hade man Låtmjölke
eller om mjölken var liten, ho-
nung eller sirap, utrörd i vatten,
och så Lunnbröd till "grötespetå".

Man skulle ha något bröd att sugga
efter gröten att sätta fast den med,
för den ville ej vara överst. Efter
maten skulle man "vila dagel",
vanligen i två timmar. Samma-
rens kvällsmat var välling, och
middag, som äls vid 4-tiden, var
surr mjölke och Lunnbröd. Potatis
användes obetydligt till sommar-
kost.

Sådan var vardagsmaten. På
 lördagskvällen kokades gryngröt
 av havregryn och stummad mjölk,
 och till gröten fick man söt
 mjölk och kanske smörkåsa i
 gröten. På söndagsmorgonen
 fick man kaffe och kanske
 både smör och pannkaka
 på brödet. Dagel åt man ej
 på söndag, för då var folket
 till kyrkan, den försammades
 inte fast vägen var lång. Till
 middag på söndagen var all-
 tid "soppa". Den kokades av salt
 kött eller fläsk (Den bästa sop-
 pan var salt fårkött) Det koka

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Fgl. M 82

des tillsammans med kålrötter
 morötter och råskalad potatis.
 I stället för middag fick man
 kaffe och rågbröd och smör och
 ost. Lördagskvällen var mest mjölk
 och bröd. Att det skulle vara
 välling till kvällsmat, var van-
 ligt. När "sola var i vällingebä-
 ka" (en liten bit från skogslop-
 parne), skulle mor sätta på väl-
 lingsgrytan.

Mor fick inte vara gästningrättes
 förutan. Det kunde komma från-
 mande på lördagsafton av släk-
 tingar som stannade till söndags-
 kväll eller måndagsmorgon

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

Var det flickor i huset, som var
 vuxna, kunde det komma friare
 De fingo i vanliga fall äta vid
 det gemensamma bordet, men
 mor bredde en servet på det
 hörn, där de främmande skulle
 sitta, och så sattes tjöckt råg-
 bröd och smör till dem. Främ-
 mande som blott kom ett ären-
 de men som borde bjudas på
 något bjöds vanligen en bredd
 "smörgåsfjätling", med riven ost
 och en mugg eller spillkum
 mjölk eller dricka. Smörgåsen
 lades på en tallrik och bjöds
 åt den främmande i bänken

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

11
där han satt, men blev han
bjuden på kaffe fick han
sitta vid bordet. På barn
gav man en smörgåsbit eller
en skorpa en sockerbit eller
ostrepa i handen att "måla"
i sig. Detta ord "måla" betydde
egentligen "ensamt". Mest före-
kom det som "måla brö", när
man ej hade sovel till brödet,
men man sade ofta till barn
att inte "måla i sig sugget",
utan äta bröd till, och en
mor undrade, varför hennes
pojke inte blev fet, för han
fick måla smör om han ville

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943

DLS. RÄGGÅRD

Frgl. M 82

När männen skulle till kvarnen
 eller stam fick man "matsäcka",
 ett denn. Till kvarnen som de
 ju inte var mer än ett dygn
 brukade man ha smörgåsar fär-
 diga hemifrån men skulle de
 vara borta flera dagar hade
 de smöret och brödet var för
 sig. Smöret förvarades i askar
 gjorda av tjocka träspånar som
 kallades "smörässjor". De voro ova-
 la till formen och hade lock
 Brödet förvarades i "matsäcks-
 skrinet". Torpare som gjorde
 dagsverken hade matsäcks Linnor. - Linnor
 De voro gjorda på samma sätt

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Fgl. M 82

som smöråssjorna och hade lock
 med en grepp som de bura i
 handen. De kallades knäppti-
 nar, för när man skjöt ner
 locket, hördes ett knäppande.
 I dessa rymdes endast mat
 för ett eller två mål. Mat-
 säckskrinen var större och
 borde innehålla mycket och
 god mat isynnerhet vid
 marknader, då de skulle ha
 smår ost fjölsa och ostkaka och
 siktbröd samt brännvin i
 dunken att bjuda släkt vän-
 ner och bekanta.

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Fgl. M 82

Denna matordning hade de
 hos bonden Andreas Erikson
 där jag tjänade friga 1885. Det
 gällde för att vara ett "ordnings-
 ställe", och de sadel hälla god
 kost. När jag nu skriver mer
 det förefaller det inte såna
 lederna ha förändrats. Det kun-
 de nog finnas ställen där man
 slaktade mer och använde
 mer siktat mjöl och kaffe, men
 så hade de mer främmande,
 och därför blev vardagskosten
 i alla fall skralare. Tjänstefolket
 värderade mycket om kosten var god.
 "Bättre en slank i steva än en plät
 på löra", var ett ordspråk.

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÅGGÅRD
 Frgl. M 82

När man skulle äta slags bord-
slaget upp. Så lades tunnbröd
som brutits i två halvor mit-
från bordet. Var det gröt, som
skulle ätas, östes den upp i ett
eller två stora träfat, "grötfat".
Mjölken delades i mindre
träfat, "mjölkfat". Det hade var
och en sitt och de kände mat-
mor, så hon ställde dem vid var,
och mjölken delade hon i faten
som de skulle ha. Så satte man
sig till bords. Männen loga av
mässorna. Far satte sig vid
sin bordsände. Hade man dräng
satte denne aftast vid den andra

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943

DLS. RÄGGÅRD

Frgl. M 82

Skolar hade man ej många men
 karlarna fingo då först och
 främst sitta. Barnen och de
 yngre kvinnfolken fingo stå.
 Far lissade en av de mindre
 barnen att läsa bordsbön högt,
 de övriga knäppte händerna
 och följde med. Var det inga
 mindre ^{barn} så läste var och en för
 sig till ta av mässan och läsa
 bordsbön före måltiden var nöd-
 vändigt, om man ville räknas
 som folk. Så tog far ner sin
 träsked, den brukade hänga på
 en spik vid fönstret, och man åt
 ur det gemensamma grötfatet

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

och doppade var i sitt mjölkfat. När man åt gröt så man var mätt
 Lag man litet bröd och "syllade" i mjölken. Gröten vis inte ligga överst i magen. När det potatis ästes dessa upp i ett stort fat
 Man brukade aldrig råskala potatisen oftare än om söndag- till soffan. Potatisen skatades med kummen och doppades i salt och så lades potatisen på en brödbit och en annan brödbit lades över och så klämde man (med) Lillsammans brödslyckerna, så att potatisen krossades mellan brödet. Det

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DES. RÅGGÅRD
 Frgl. M 82

kallades "gäser". De mindre barnen som inte kunde skala potatisen själva bad ofta "Lör mej en gås". Lissen delades vanligen på mitten och männen fingo huvuddelen och och kvinnorna och barnen "rompen". "Hade man litet mjölk, drack man dricka ur stora träbollar, "Drickebollar". Alla drack ur samma bolle.

Lådan mat, vartill sked användes, kallades "skemat", eller suparmat. Den serverades i små träfat "mälkoppas", och det hade var och en sin. Skedar brukade för eller någon son

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÅGGÅRD
 Frgl. M 82

göra själva och det var vår nå-
 gra som distrades, men jag min-
 nes, att jag såg en gubbe Lorka
 staden på innersidan av rock-
 skörtet när han åtit och så
 hänga den på en spise i fönster-
 frost en över sitt knivred. En
 gammal svarvare "Tommas på
 Bråtan" kom varje vår med
 en säck träfat och frågade om
 vi ville byta oss till fatkroppar
 Han skulle ha dem två gånger
 fulla med havre det var priset.
 Jag minns inte annat än att
 mor, dotter eller piga distrat fa-
 ten och reste dem i hyllan till

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

nåsta måltid, och skedarne lades över varandra med bladen och skapten breddes ut så att det liknade en stjärna. I den överska hyllan restes de porlinslaserikar man egde. De stod mest för prydnads skull. I denna hylla var några spår varit insluckas några finare skedar av horn eller flammigt enträ. Tallrik, kniv och gaffel användes aldrig i vardagslag förrän vid omkring fyrtio år sedan och allmänhet har det väl inte varit förr än de senare tjugo åren. Kättet eller fisker, sugget,

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Fgl. M 82

delades och en bit lades på en
 brödbit vid var och ens plats.
 Man borde ej välja i maten;
 sovlet var visserligen dekad
 men man fick inte säga en
 ordet f. ex. och lägga den lilla
 baka eller tycka att de andra
 fick bättre. Under måltiden skul-
 le man vara tyst "låta maten
 tysta mun." och för all del inte
 sjunga: "Då va ett sjäp som sjöng-
 de när då åt;" och gubben visste
 inte, att gumman var gån för
 än ho sjöngde när ho åt. Efter
 maten lästes en bordsbön. Ingen
 gick från bordet för

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

Man skulle inte sluka i sig maten utan äta sakta och rapa efter maten ansågs opassande, då hade man inte hållit "magemål", utan ätit för mycket.

Efter dagelsovnalet skulle vilas vanligen i två timmar. Det var oftast mor, som skulle väcka dem som vilade. Det

talades om att somliga husbonder under middagsvilan flyttade fram klockan så att folket inte fick vila den bestämda tiden. Så togs klockan tillbaka så att den gick saktare om kvällen.

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÅGGÅRD
 Frgl. M 82

Om man kom in på ett ställe när husfolket satt vid bordet, brukade den främmande efter det han hälsat säga "ja kommer när de är som blidaste" Man tyckte det var skamligt att komma in på ett ställe där folket satt till bords, och om det rustades med mat, skyndade man att utstålla sitt ärende och gå. Man skulle inte sitta och "sni-ka". Mat var inte så tungt den främmande skulle ha, det berodde mer på, om han var slätt eller långväga eller om

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÄGGÅRD
 Frgl. M 82

man bakat eller staknat, men
 rustade man med kaffe eller
 drack sådant måste den främ-
 mande ovillkorligen bjudas. Den
 främmande tyckte vanligen
 det var försmäddligt att kom-
 ma in vid ett sådant tillfälle,
 för då kom man och "smittas", och
 det var skamligt.

Råggård den 18 juni 1943.

Maria Aronsson

ULMA 16163. M. Aronsson. 1943
 DLS. RÅGGÅRD
 Fgl. M 82